

UNIVERZITA MATEJA BELA
v Banskej Bystrici

FAKULTA HUMANITNÝCH VIED

**Zborník mladých filológov
Univerzity Mateja Bela I.**

**Banská Bystrica
1999**

Recenzenti:

prof. PhDr. Zdenko Kasáč, CSc.
doc. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Vedecký redaktor:

Ivan Jančovič, PhD.

Redakčná rada:

Mgr. Jaromír Krško, PhD. – predseda
Mgr. Lujza Urbancová, Mgr. Monika Vigašová

© Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela
Banská Bystrica 1999
ISBN 80-8055-340-8

Prezývkové vlastné meno verus onymum

Jaromír Krško

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela

V centre pozornosti onomastiky, ako interdisciplinárnej vedy, stojí vlastné meno – proprium. Spočiatku sa kládol dôraz najmä na etymológiu pôvodného apelatíva, ktoré sa procesom propriálizácie transformovalo do vlastného mena. Súčasná onomastika venuje pozornosť najmä fungovaniu a statusu vlastného mena v spoločenskej komunikácii.

Medzi vlastné mená radíme vo všeobecnosti aj prezývky. V príspevku budeme venovať pozornosť špecifickému druhu prezývky – prezývkovému vlastnému menu a jeho miestu v systéme ostatných druhov vlastných mien.

Mimojazyková stránka propria sa delí na motivačnú a obsahovo-sémantickú zložku. Obidve zložky sú vytvárané menšími jednotkami – príznakmi. Obsahovo-sémantické príznaky musia byť (pravdaže v rôznej miere) naplnené, aby slovo spĺňalo atribúty propria – vlastné meno musí v prvom rade identifikovať objekt v súbore objektov toho istého druhu, ďalej musí špecifikovať objekt voči iným (podobným) objektom. Proprium musí byť štandardizované. K obsahovo-sémantickým príznakom patrí aj expresívnosť.¹

Prezývku môžeme definovať podľa Slovníka slovenského jazyka takto: „prezývka – 1. trvalé, obyčajne posmešné pomenovanie, meno niekoho, dané podľa charakteristických povahových a telesných vlastností, používané popri bežnom mene; 2. nadávka, ktorú je bolestné a urážlivé počúvať“ (Slovník slovenského jazyka, 1963, s. 529-530). V. Patráš definuje prezývku zo sociolingvistického hľadiska ako „lexikálnu jednotku s výraznou motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou“ (Patráš, 1997, s. 98).

Prezývka je teda sekundárne neoficiálne pomenovanie jednotlivca. Existuje však druh prezývok, ktorý nepomenúva jednotlivca, ale skupinu ľudí. Ide o prezývky dedín, ktoré charakterizujú všetkých ich obyvateľov bez ohľadu na to, či jednotlivec je alebo nie je nositeľom vlastnosti zosobnenej v antroponyme a zároveň tento druh sekundárnych proprií je časovo prenosný (Čáková, 1999, s. 15-16).

¹ K tomu bližšie M. Majtán (1996, s. 9-14).

V procese vývinu českej a slovenskej onomastiky sa postupne ustalovala terminológia pre označenie tohto druhu prezývky – živé obyvateľské meno (Krištof, 1968), prezývka obce (Habovštiak, 1968; Šlais, 1968; Machek, 1969; Šrámek, 1977), obyvateľská prezývka (Uhlár, 1993), prezývka obyvateľov (Uhlár, 1995). V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky (Svoboda, 1973) existujú tri termíny pre označenie tohto druhu prezývky: 1. skupinové antroponymum – „vlastní jméno skupiny lidí, kteří tvoří jisté společenství“ (Svoboda, 1973, s. 43), 2. prezývkové vlastné meno – „doplňkové, neúřední vlastní jméno, které většinou charakterizuje osoby, místa nebo věci a vztahuje se k povolání, vlastnostem, původu atd. nositele jména; může, ale nemusí obsahovat pozitivní nebo negativní hodnocení; Kujebáci – obyvatelé Vysokého Mýta“ (Svoboda, 1973, s. 118), 3. posmešné vlastné meno – „žertovné, často i silně pejorativní přezdívka osoby, místa nebo věci, Homolkáři – Soběslavi“ (Svoboda, 1973, s. 119).

Prvý termín (skupinové antroponymum) je pre potreby presnej charakteristiky prezývky obce pomerne široký, naopak – posmešné vlastné meno túto problematiku zužuje len do pozície pomenovania s vysokou dávkou expresívnosti (o rôznom stupni expresívnosti budeme hovoriť neskôr). Ako najvhodnejší termín sme preto vybrali termín prezývkové vlastné meno, ktoré zahŕňa prezývku jednotlivca, rovnako ako prezývku skupiny obyvateľov.

Spoločnou črtou prezývkového vlastného mena je jeho neoficiálnosť, z čoho vyplýva aj neštandardizovanosť. Neoficiálnosť je dôsledkom komunikačného prostredia, v ktorom sa tieto propria používajú – väčšinou ide o verbálnu komunikáciu. Problém štandardizácie nastáva pri prechode do písomného styku komunikujúcich, keď je potrebné zosúladienie výslovnostnej podoby s grafickou. Ďalšou dôležitou zložkou je prítomnosť expresívnosti. Expresívnosť (kladná alebo záporná) odlišuje toto neoficiálne vlastné meno od oficiálneho propria, ktoré je v komunikácii nociónálnym pomenovaním. Expresívnosť je vlastne príčinou vzniku prezývky, pretože expedient chce expresívnosťou nového propria poukázať na pomenovaný objekt (osobu, osoby), ale zároveň expresívnosťou poukazuje na seba.

Zásadným rozdielom medzi prezývkami obcí a prezývkami jednotlivcov je to, že prezývka jednotlivca pomenúva len túto osobu. V mikrosociete, v ktorej vznikla a používa sa, je jedinečná, neprenosná (inak by nespĺňala vyššie spomínané funkcie propria). Prezývka obce je sekundárnym pomenovaním všetkých obyvateľov bez ohľadu na to, či jednotlivec je alebo nie je nositeľom vlastnosti zosobnenej v prezývkovom antroponyme.

Príčinou vzniku prezývkového vlastného mena je expresívne, ironicky poukázať na odlišnú vlastnosť susednej obce, odlišné správanie ľudí

vybočujúce zo všeobecne platných spoločenských konvencií², odlišnú reč, polohu obce a podobne. Tieto antroponymy sú zamerané buď na miesto obce (poloha, tvar) alebo na ľudí (ďalšie vlastnosti). Obsah vyslovený v prezývke má všeobecnú platnosť vzťahujúcu sa na obec ako celok, rovnako ako na všetkých jej členov. Ak sa obsah vzťahuje na miesto, má generálnu platnosť (symbolika v erbe³, poloha obce), ktorá vychádza z reálnej motivácie. Ak sa obsah vzťahuje na ľudí, má generalizujúcu platnosť, ktorá je pseudoreálna, pretože zovšeobecňuje charakterizačné vlastnosti na všetkých ľuďoch bez výnimky (Lopašov – Mrkvári, Holíč – Cibulári, pretože pestovali mrkvu a cibuľu, ale nepestovali ju všetci; Muránska Zdychava. Gogolári⁴, pretože vo vode mali nedostatok jódu a preto mali často strumu; nemali ju však všetci). Pravdivosť, či nepravdivosť motivácie skupinového antroponymu nie je dôležitá, lebo „rozhodujúcim činiteľom je vedomé začlenenie jednotlivca do skupiny, využití prezdívek jako charakterizačného soudu o celé skupině lidí, kolektivu“ (Šrámek, 1977, s. 31).

Určité rozdiely sú aj medzi prezývkovým vlastným menom a ojkonymom. Rozdiely sú výsledkom špecifik oboch druhov proprií.

Rozdiel medzi úradným ojkonymom a prezývkovým vlastným menom vyplýva z toho, že ojkonymum môže existovať samostatne, jeho sémantická hodnota je často nízka a podlieha mnohým ľudovým etymológiám (sémantiku obce Chrabrany spájajú s chrabrosťou ľudí, nie s majiteľom alebo zakladateľom obce – Chrabrom), je prakticky neutrálne a jeho identifikačná a lokalizačná funkcia je silná, akčný rádius závisí od veľkosti a spoločenskej dôležitosti pomenovanej obce. Naopak, prezývkové vlastné meno sa vyznačuje vysokou dávkou expresívnosti, identifikačnú a lokalizačnú funkciu plní len čiastočne, akčný rádius je omnoho nižší (pozri ďalej), sémantická zložka je jasná, jeho existencia je však závislá na existencii ojkonyma (ak by

² R. Šrámek opisuje príhodu, ktorá sa stala motiváciou pre vznik prezývky obyvateľov obce Lazánky – Veveráci. Počas pohrebného sprievodu v lese zbadali zvláštnu vevericu, sprievod nechal stáť nebožtíka na ceste a začali ju naháňať, pokiaľ ju nechytíli. Potom pokračovali v sprievode ďalej (Šrámek, 1977, s. 43).

Gemerskú obec Mokrú Lúku prezývajú *Pudšingéri* podľa skutočnej príhody – po vojne prišiel rodine domov baliček z Ameriky od starej mamy. Obdarovaní si mysleli, že im poslali kakao a chceli si z prášku uvariť pudíng. Pudíng sa im nedarilo uvariť, pretože im nechcel zhustnúť. Po určitom čase našli medzi vecami zašitý list v kabáte, v ktorom bolo napísané, že stará mama zomrela v Amerike a jej popol poslali pozostalým aby ju pochovali v rodnej dedine...

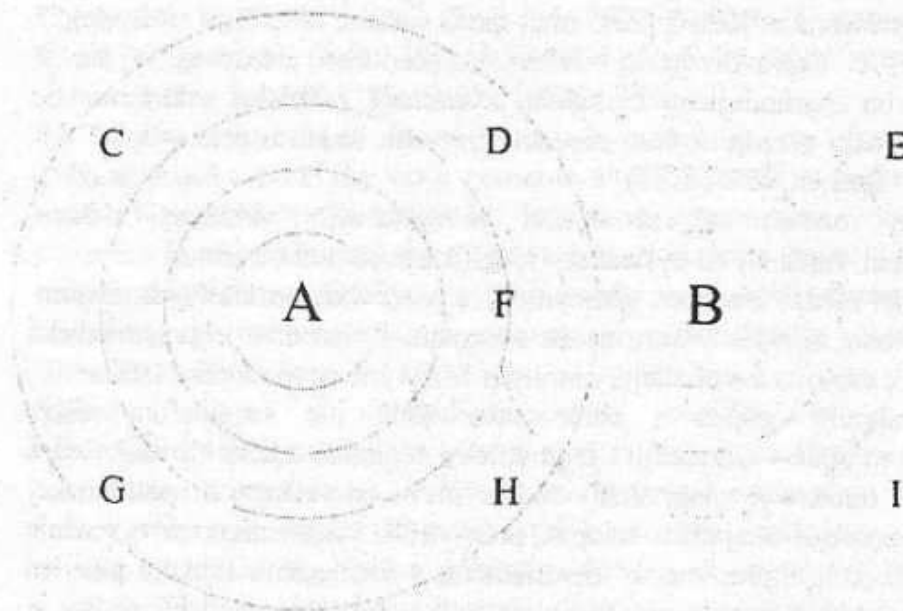
Viacere obce prezývajú *Psíčkari* (Valaská), *Haučári* (Muránska Dlhá Lúka), pretože jedli alebo jedia mäso zo psov.

³ Obec Lipany (okr. Sabinov) má v erbe lipu, ktorá však vyzerá ako metla, preto obyvateľov prezývajú *Metlári*.

⁴ Grafémou *á* označujeme dlhú realizáciu fonémy *ä*.

ojkonymum zaniklo, logicky stráca svoju opodstatnenosť aj prezývkové vlastné meno, pretože by neexistoval objekt pomenovania).

Akčný rádius ojkonyma, ako sme už spomenuli, závisí od spoločenskej dôležitosti, či medializácie obce⁵. Je však omnoho širší ako u prezývkového vlastného mena. Akčný rádius úzko súvisí s jednosmernosťou prezývky a so sociometrickým vzťahom medzi obcami. Počas terénneho výskumu sme sa totiž väčšinou stretli s tým, že obyvatelia obce, v ktorej sme robili výskum, vedeli prezývky susedných obcí, no svoju prezývku nevedeli, alebo nechceli povedať. Čím vzdialenejšie obce mali pomenovať, tým ťažšie si spomínali na ich prezývky. Tento vzťah by sme mohli schematicky vyjadriť takto:

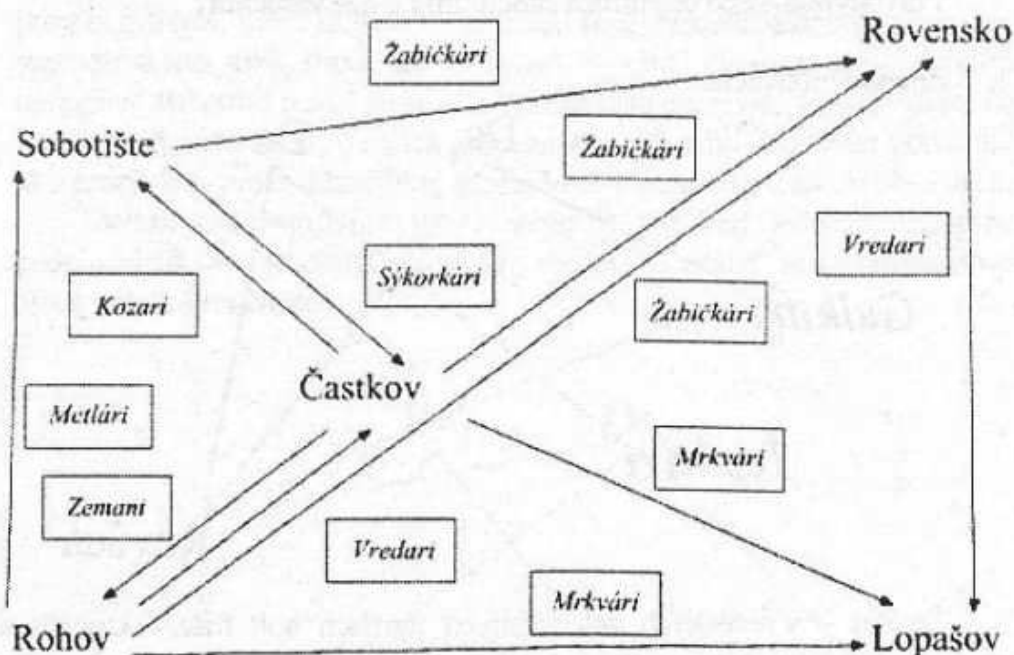

Akčný rádius prezývkového vlastného mena obce A aj B je obmedzený ich vzdialenosťou. V obciach I, E je neznáma prezývka obyvateľov obce A (podobne je to s prezývkou obce B v obciach C, G), ale obce D, F, H ležia v strede vzdialeností obcí A, B, dochádza tu ku križeniu akčných rádii jednotlivých prezývkových vlastných mien, preto sú ich obyvateľom známe obe prezývky obcí A, B.

Sociometrický vzťah prezývkových vlastných mien jednotlivých obcí vyplýva z toho, že jednotlivé obce nemusia poznať a použiť rovnakú motiváciu

⁵ V roku 1998 zaznamenala obec Valaská v okrese Brezno nebyvalý záujem médií. Príčinou medializácie bolo vypuknutie epidémie ochorenia na svalovca, pretože sa tu dodržiava zvyk – robiť klobásy zo psov. Touto aférou sa obec Valaská stala známou po celom Slovensku, jej akčný rádius sa mnohonásobne zväčšil.

pri vzniku prezývky. Napríklad niektoré záhorské obce majú dve a viac prezývok od rôznych susedných obcí. Zároveň tu platí, že stupeň expresívnosti prezývkového vlastného mena obce A (ak ho dala obec B) zodpovedá stupňu expresívnosti „vrátenej“ prezývky. Sociometrické vzťahy môžeme vyjadriť takouto schémou (upravená schéma Čákovéj, 1999, s. 26) :

Z uvedenej schémy vyplýva, že obec Rovensko má rovnakú prezývku Žabičkári od obcí Sobotište, Častkov a Rohov. Motiváciou bol močiar neďaleko dediny, v ktorom bolo veľa žiab.

Rovnakú mieru expresívnosti vlastnej a „danej“ prezývky vidno u obcí Častkov a Sobotište. Sobotišťania prezývajú Častkovčanov Sýkorkári (pretože Častkovčania chytali sýkorky a potom ich predávali) a Častkovčania prezývajú Sobotišťanov Kozari, pretože chovali veľa kôz.

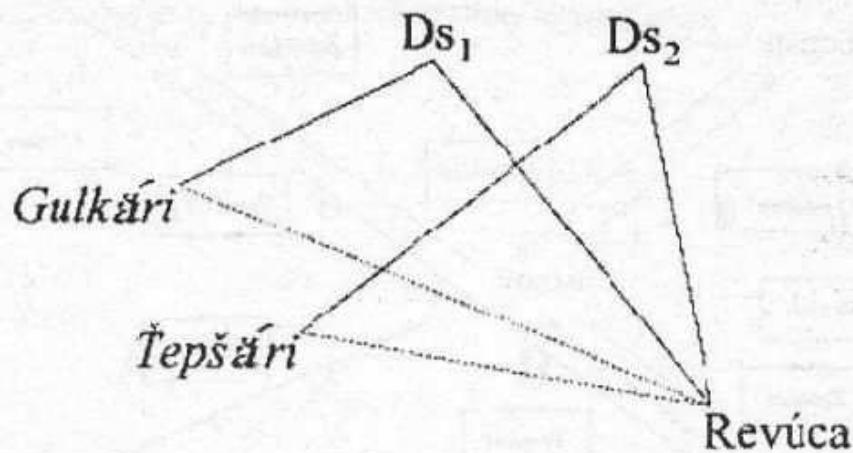
Obec Lopašov má dve prezývkové vlastné mená (Mrkvári a Vredari). Pri terénnom výskume sa však nepodarilo zaznamenať prezývky susedných obcí, ktoré im dávajú Lopašovčania.

Prezývkové vlastné mená, ako propriá, vstupujú do onymického systému, vytvárajú rôzne onymické vzťahy – polyonymiu, homonymiu, polysémiu, antonymiu. „Vlastné mená v týchto mikroštruktúrnych vzťahoch vytvárajú čiastkové systémy – onymické polia, scény.“ (Blanár, 1996, s. 205). Vznik

polyonymie a ďalších mikroštruktúrnych vzťahov je vyvolaný obmedzenosťou lexikálneho inventára i samotných motivačných zdrojov pre vznik prezývkového vlastného mena (zväčša ide o polohu obce, pestovanie charakteristickej plodiny, národnostné zloženie obyvateľov, jazykové odlišnosti nárečí a podobne). Výnimku tvoria rôzne humorné situácie (pozri poznámku č. 2).

Polyonymia alebo onymická synonymia môže vzniknúť:

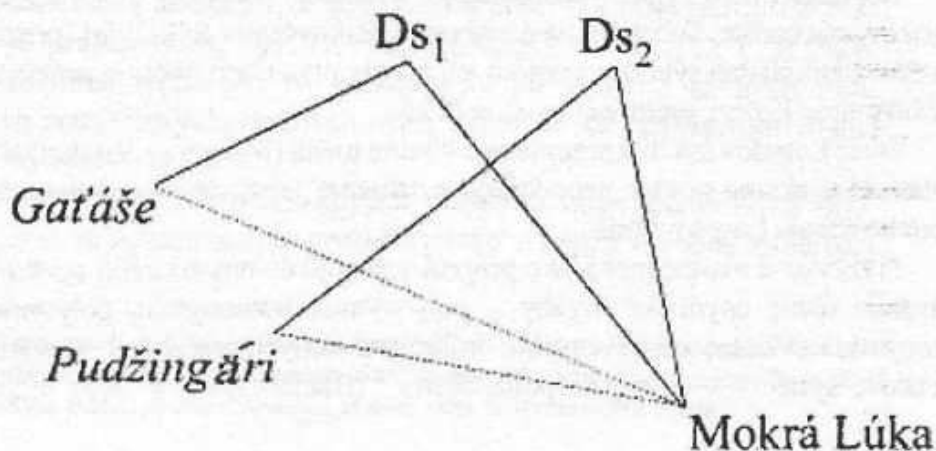
1. zmenou motivácie:

Ľepšári – v revúckych železiarskych mašiach boli friše, v ktorých sa vyrábali plechy (ľepše) na pečenie jedál;

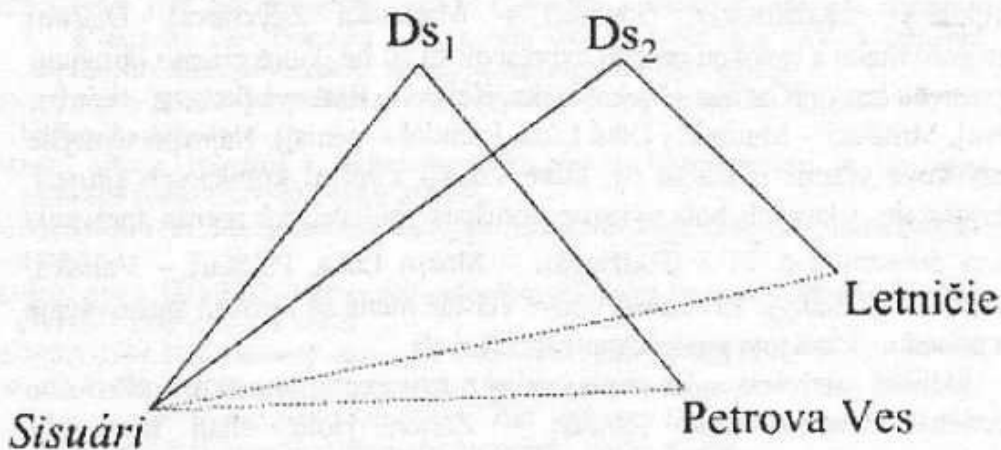
Gulkári – radi a často varili obľúbené gemerské jedlo – gemerské gulky;

2. zmenou expresívnosti prezývkového vlastného mena (presnejšie zmenou expresívnosti motivácie – Šrámek, 1977, s. 33):

Motiváciou pre prezývkové vlastné meno Gatáše bolo, že obyvatelia nosili krátke nohavice (tzv. pumpky), ktoré si priniesli z Ameriky a ktorými zároveň chceli poukázať na svoju „výnimočnosť“, preto mali aj prezývku Punkaňi. Druhé prezývkové vlastné meno Pudžingári je veľmi expresívne, pretože príhoda, ktorá sa stala motiváciou bola niekoľkonásobným porušením spoločenského tabu (hoci len omylom – zjesť človeka, zjesť nebožtíka, nedopriať mŕtvemu pokoj po smrti). Formu tejto prezývky sme v Mokrej Lúke nezistili. Okolité dediny ju však jednoznačne potvrdili a zároveň potvrdili, že táto prezývka vyvoláva konflikty medzi Mokrolúčanmi a ďalšími obyvateľmi.

Ďalším mikroštruktúrnym vzťahom je jav, keď jednému designátoru zodpovedajú dva denotáty. Tento jav môžeme označiť ako viacobjektovosť alebo polyreferenčnosť:

Obce Letničie a Petrova Ves sú od seba vzdialené len jeden kilometer. Obyvatelia oboch obcí chytali sysle a predávali syslie kožušiny (Cáková, 1999, s. 20). Z komunikačného hľadiska tu však dochádza k absencii jednej zo základných funkcií propria – identifikovať objekt. Komunikačné napätie sa riešilo špecifikáciou prezývkového vlastného mena pomocou postponovaného zhodného atribútu – Sisuári letničárski, Sisuári petroveskí. Podobný jav sme zaznamenali aj v Gemeri, kde prezývka Gogoláci prislúcha Muránskej Zdychave a Filieru. Obe obce sú však vzdialené od seba asi 20 kilometrov a ležia v rozdielnych dolinách. Polyreferenčnosť vyplýva z malého inventára antropolexém, ktoré vstupujú do procesu proprializácie.

Ako sme už spomenuli, pri prezývkových vlastných menách môže nastať polyonymia zmenou stupňa expresívnosti. Z komunikačného hľadiska môže byť expresivita vyjadrená lexikálne, ale môže ísť aj o kontextovú expresívnosť. Expresívnosť prezývkových vlastných mien môže byť vyjadrená lexikálnymi prostriedkami, ale predovšetkým je vytváraná expresívnosťou objektívneho javu, ktorý sa stáva zdrojom sémantickej motivácie. Tento jav (či už reálny, alebo pseudoreálny) musí byť dostatočne známy každému používateľovi prezývky.

Najmenšiu expresívnosť predstavujú prezývkové vlastné mená, ktoré vyjadrujú polohu obce (Dolinári – Jablonica), charakteristickú plodinu, ktorú pestovali v obci (Mrkvári – Lopašov), charakteristický výrobok, ktorý v obci vyrábali (Motikáre – Jelšava, Kvaškári – Jelšava, Ľepšári – Revúca). Vyššiu mieru expresívnosti predstavujú tie prezývkové vlastné mená, ktoré boli odvodené od rôznych zvierat (Žabári – Betliar, Muránska Lehota, Jastrabi – Hrušovo, Sovári – Revúca, Diváci – Turčok), telesných a duševných porúch (Brbloše – Budikovany, Gogoláci – Muránska Zdychava). Ďalšími antroponymami s vysokou mierou expresívnosti sú tie, ktoré priamo obsahujú expresívnu lexiku (Gaťáše – Mokrú Lúka, Kekení – Ratková [kekena – kotrba, hlava], Mrndáci – Muránska Dlhá Lúka [mrdol – penis]). Najexpresívnejšie prezývkové vlastné mená sú tie, ktoré vznikli z veľmi komických situácií, prípadne tie, v ktorých bola výrazne porušená spoločenská norma správania (pozri poznámku č. 2) – (Pudžingári – Mokrú Lúka, Psíčkarí – Valaská, Veveráci – Lažánky). Tieto prezývkové vlastné mená sa zároveň zachovávajú aj s príhodou, ktorá toto pomenovanie motivovala.

Odlíšná motivácia môže ovplyvniť aj mieru expresívnosti prezývkového vlastného mena – napr. Cibulári – Zohor, Holíč, mali motiváciu v charakteristickej plodine, ktorú pestovali. Prezývka Cibulkári pre obec Kameňany bola motivovaná komickou príhodou na trhu, keď sa pýtali nahluchlej babky z Kamenian:

„Ská ste, t'etka?“

„Cibulku.“

„A šva predávaťe?“

„S Kameňán.“

V tomto prípade je pomenovanie expresívnejšie, pretože explicitne charakterizuje Kameňancov ako nahluchlých ľudí.

Problematika prezývkových vlastných mien je veľmi zaujímavou oblasťou nielen pre onomastiku samotného, ale aj pre ľudí, ktorí sa nezaoberajú

jazykom, prípadne onomastikou. Terénne výskumy potvrdili živý záujem ľudí o túto problematiku práve pre jej mnohostrannosť a mnohorozmernosť. Sociolingvistický a psycholingvistický aspekt jej dáva možnosť analyzovať pohnútky, prečo a za akých okolností vznikajú prezývky jednotlivých obcí.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena : Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava : Veda, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X
- ČAKOVÁ, Simona. 1999. *Skapinové antroponymá obyvateľov Záhoria*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 84 s.
- HABOVŠTIAK, Anton. 1968. Prezývky obyvateľov obcí na Orave. In: *1. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV, 1968, s. 71-80.
- KAČALA, Ján a i. 1987. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 1987. 592 s.
- KRIŠTOF, Štefan. 1968. Živé obyvateľské mená. In: *1. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV, 1968, s. 64-70.
- KRŠKO, Jaromír. 1996. Polyonymia chotárných názvov Muránskej doliny. In: *Slovenská reč*, 61, 1996, č. 3, s. 136-141.
- MACHEK, Antonín. Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorskú. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 10, 1969, s. 254-256.
- MAJTÁN, Milan. 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava : Veda, 1996. 191 s. ISBN 80-224-0480-2
- OPLUŠTIL, Anton. 1931–1932. *Prezývky obyvateľov liptovských obcí*. In: *Zprávy Liptovského múzea z r. 1931 – 1932*, s. 28-32 a 56-62.
- ORLOVSKÝ, Jozef. 1982. *Gemerský nárečový slovník*. Martin : Osveta, 1982. 423 s.
- PATRAŠ, Vladimír. 1997. Sociolingvistické kontexty školských prezývok. In: *Spoleczne Zróznicowanie Współczesnej Polsczyzny. Pod redakcją Stanisława Kani. Materiały Konferencji NR 26*. Szczeciń : Uniwersytet Szczeciński, 1997, s. 97-108.
- PECIAR, Štefan a i. 1963. *Slovník slovenského jazyka. III. diel*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963. 912 s.
- PEŘINKA, Václav. 1934. *Veselé putovanie po Slovensku*. Praha : Orbis, 1934.
- SVOBODA, Jan a i. 1973. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973. 280 s.
- ŠLAIS, Matěj. 1968. Přezdívky vesnic na Domažlicku. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, roč. 9, 1968, s. 55-58.
- ŠRÁMEK, Rudolf. 1977. Problematika studie přezdívek obcí (na materiálu obcí z Moravy a Slezska). In: *Národopisné studie*, roč. 14, 1977, s. 29-52.
- UHLÁR, Vlado. 1993. Obyvateľské prezývky v Liptove. In: *Kultúra slova*, roč. 27, 1993, s. 277-282.
- UHLÁR, Vlado. 1995. Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku. In: *Slovenská reč*, roč. 60, 1995, č. 5-6, s. 302-306.

Summary

Nicknames Versus Names

The paper deals with questions of nicknames (villages' by-names). We consider the relation among a by-name in general and a group antroponymum, relation among an official oykonymum and a nickname. We show a flying range of by-names in their sociometric connection in schemes. We pay attention to microstructural relations – polyonymy, polyreferences. We also point out the diverse degree of expression of nicknames and its formulation.